

فصلنامه علمی - پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۴، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۷، صفحات ۲۰۸-۱۸۹

سیاست‌پژوهی

روش‌شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاست‌گذاری عمومی

یحیی کمالی^۱

استادیار سیاست‌گذاری عمومی گروه علوم سیاسی دانشکده حقوق و الهیات دانشگاه شهید باهنر کرمان

(تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۱۳ - تاریخ پذیرش: ۹۷/۴/۳۱)

چکیده

مطالعات سیاست‌گذاری عمومی به دنبال بررسی عوامل موثر بر سیاست‌ها و تأثیر سیاست‌ها بر جامعه است و در این زمینه از روش‌های مختلفی بهره می‌گیرد. پیچیدگی محیط سیاست‌گذاری عمومی، ابعاد مختلف مسائل سیاستی و شرایط و عوامل متفاوت تأثیرگذار بر متغیرهای مورد مطالعه در رشته سیاست‌گذاری عمومی در جوامع مختلف ایجاب می‌کند که تحلیلگران سیاست‌گذاری، مجهز به رویکردهای روش‌شناسی مناسب باشند تا بتوانند این پدیده‌های غامض را در چارچوب و زمینه خاص خود مطالعه و بررسی نمایند. در این میان، تحلیل مضمون روشی برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای موجود درون داده‌ها است. این روش داده‌ها را سازماندهی و با جزئیات توصیف می‌کند اما می‌تواند از این فراتر رفته و جنبه‌های مختلف موضوع پژوهش را تفسیر نماید. مقاله پیش رو با توجه به اهمیت روش‌های پژوهش کیفی در حوزه سیاست‌گذاری به تبیین روش تحلیل مضمون، ویژگی‌های و مراحل آن پرداخته، نمونه‌هایی از کاربرد این روش در سیاست‌گذاری عمومی را بیان کرده و نرم افزارهای مناسب برای اجرای این روش را معرفی کرده است.

واژگان کلیدی: روش‌شناسی، سیاست‌گذاری، تحلیل مضمون، پژوهش کیفی.

مقدمه

مطالعات سیاستگذاری عمومی درصدد پاسخ به این پرسش‌ها است که چه عواملی، چرا و چگونه سیاست‌های عمومی را شکل می‌دهند، این سیاست‌ها چگونه اجرا می‌شوند و چه نتایج و تأثیراتی را به دنبال دارند؟ دانشمندان و پژوهشگران سیاستگذاری عمومی برای پاسخ به این پرسش‌ها، رویکردهای مختلفی را انتخاب می‌کنند و متناسب با آن رویکرد و به اقتضای موضوع مورد مطالعه بر عوامل مشخصی متمرکز می‌شوند. تنوع و چندبعدی بودن پدیده‌های مورد مطالعه این رشته نیازمند کاربست روش‌های پژوهش متنوع و بین‌رشته‌ای است که در این زمینه نیز تحولات گسترده‌ای صورت گرفته است. توجه روزافزون دولت‌ها به ویژه در کشورهای پیشرفته به سیاستگذاری بر مبنای شواهد^۱ و کاربرد یافته‌های تحلیلگران سیاستگذاری در عرصه تصمیم‌گیری، اجرا و ارزیابی سیاست‌ها موجب پیوند تحلیلگران و سیاستگذاران شده که تبلور آن را می‌توان در مؤسسات پژوهشی سیاستگذاری و اتاق‌های فکر سازمان‌های دولتی جستجو کرد. درک متقابل نیازهای سیاستگذاران و تحلیلگران برای تحلیل و حل و فصل مسائل عمومی، توسعه روش‌های پژوهش سیاستگذاری را به دنبال داشته است. تحلیلگران سیاستگذاری برای استخراج و ارائه بهتر شواهد متقن علمی به سیاستگذاران توجه ویژه‌ای به کاربرد روش‌های نوین پژوهش و اقتباس آن از سایر رشته‌های دانشگاهی داشته‌اند. سیاستگذاری عمومی از روش‌های پژوهش در رشته‌های مختلف از جمله علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، اقتصاد و فلسفه استفاده کرده و آنها را با هم تلفیق می‌کند.

تحلیل سیاستگذاری عمومی تلفیقی از علم، فن و هنر است. علم، دربرگیرنده نظریه، مفاهیم و اصول روش‌شناختی است. فن، شامل فنون عملی، قواعد لازم‌الاجرا و شیوه‌های کارآمد و استاندارد و هنر، روش، سبک و طریقی است که شخص در آن چارچوب عمل می‌نماید. بنابراین با توجه به معنی ضمنی این تلفیق، به رغم اینکه ممکن است تنها یک روش برای یادگیری به کار گرفته شود اما برای تحلیل سیاست‌ها کاربرد تنها یک روش پذیرفتنی نیست (Wildavsky, 1979: 281). در نتیجه پژوهشگران باید انواع روشهای مختلف را بشناسند تا آنها را به طور گزینشی در مورد سؤالات خاص پژوهشی به کار گیرند. پژوهش در حوزه سیاستگذاری در مرزهای روش‌شناسی پژوهش عمل می‌کند، نمی‌توان روش‌شناسی واحد و جامعی برای انجام تجزیه و تحلیل داده‌ها در پژوهش‌های سیاستگذاری عمومی معرفی کرد. پژوهشگران در حوزه سیاستگذاری، بدون قید و بندهایی که رویکرد روش‌شناختی واحد تحمیل می‌کند آزاد هستند که در تحلیل فنی مسائل اجتماعی، انواع جهت‌های روش‌شناختی را دنبال کنند. در تحلیل

سیاستگذاری عمومی روش‌های مختلفی استفاده می‌شود مانند هزینه-کارایی، هزینه-فایده، تلفیق متمرکز، فراتحلیل، تحلیل ثانویه، گروه‌های کانونی، ارزیابی تأثیرات، نظریه مبنایی، مطالعه موردی، بررسی‌های پیمایشی و

در این میان، روش‌های کیفی پژوهش، نقش مهمی در بررسی عوامل و پیامدهای سیاست‌های عمومی و تحلیل فرآیند سیاستگذاری دارند زیرا سیاست‌های عمومی متأثر از زمینه و شرایط هر جامعه است و بدون توجه به این شرایط نمی‌توان تحلیل دقیق و واقع‌گرایانه‌ای ارائه داد. روش‌های کیفی پژوهش می‌توانند در این زمینه به پژوهشگران سیاستگذاری عمومی کمک شایانی نمایند. رویکردهای کیفی بسیار متنوع، پیچیده و ظریف هستند. تحلیل مضمون^۱ به عنوان یک روش اساسی در تحلیل کیفی در نظر گرفته می‌شود. تحلیل مضمون، نخستین روش تحلیل کیفی است که پژوهشگران باید فرا بگیرند، زیرا این روش، مهارت‌های اصلی که برای اجرای بسیاری از روش‌های دیگر تحلیل کیفی لازم است را فراهم می‌آورد. تحلیل مضمون روشی برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای (مضامین) موجود درون داده‌ها است. این روش در حداقل خود داده‌ها را سازماندهی و در قالب جزئیات توصیف می‌کند. اما می‌تواند از این فراتر رفته و جنبه‌های مختلف موضوع پژوهش را تفسیر کند. از این رو با توجه به پیشرفت‌های اخیر در حوزه پژوهش-های کیفی و مزایای کاربرد روش تحلیل مضمون در تحلیل سیاستگذاری عمومی، این مقاله به دنبال بررسی و معرفی ویژگی‌ها و فرآیند تحلیل مضمون، روش گردآوری داده‌ها در تحلیل مضمون، نرم افزارهای تجزیه و تحلیل این روش و معرفی پژوهش‌های حوزه سیاستگذاری عمومی است که از این روش استفاده کرده‌اند.

۱- ویژگی‌های تحلیل مضمون

«براون و کلارک» معتقدند «مضمون، بیانگر اطلاعات مهمی درباره داده‌ها و پرسش‌های پژوهش است و تا حدی، معنی و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد» (Braun and Clarke, 2006: 75). مضمون الگویی است که در داده‌ها یافت می‌شود و حداقل به توصیف و سازماندهی مشاهدات و حداکثر به تفسیر جنبه‌هایی از پدیده می‌پردازد (Boyatzis, 1998: 4). شناخت مضمون، یکی از مهمترین و حساس‌ترین مراحل در پژوهش‌های کیفی است و به عبارتی، قلب تحلیل مضمون است. فهم متعارف، ارزش‌های پژوهشگر، جهت‌گیری‌ها و سوالات پژوهش و تجربه پژوهشگر درباره موضوع، بر نحوه شناخت مضامین تأثیر می‌گذارد. تحلیل مضمون، نخستین روش تحلیل کیفی است که پژوهشگران باید فرا بگیرند، زیرا این روش،

مهارت‌های اصلی که برای اجرای بسیاری از روش‌های دیگر تحلیل کیفی لازم است را فراهم می‌آورد (Braun and Clarke, 2006: 76). تحلیل مضمون را می‌توان در اکثر روش‌های کیفی به کار گرفت. تحلیلی مضمون یک راهبرد تقلیل و تحلیل داده‌هاست که توسط آن داده‌های کیفی تقسیم‌بندی، طبقه‌بندی، تلخیص و بازسازی می‌گردند. تحلیل مضمون اصولاً یک راهبرد توصیفی است که یافتن الگوها و مفاهیم مهم را از درون مجموعه داده‌های کیفی تسهیل می‌نماید (گیون، ۲۰۰۸: ۸۶۷). به طور کلی، تحلیل مضمون، روشی است برای:

- دیدن متن
- برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتب
- تحلیل اطلاعات کیفی
- مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ
- تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (Boyatzis, 1998:4).

در این روش، پژوهشگر به دنبال یافتن الگوهای تکراری معنادار است. تکرار یعنی حداقل در دو مورد از متن، بتوان موضوعی را دریافت کرد. بنابراین مواردی که یکبار بکار رفته‌اند مضمون به حساب نمی‌آیند. این روش، براساس یک رویه مشخص و در سه سطح، مضامین پایه^۱ (کدها و نکات کلیدی موجود در متن). سازمان‌دهنده^۲ (مضامین به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر^۳ (مضامین عالی در برگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل) را نظام‌مند می‌کند و نقشه‌ای از کل مضامین ارائه می‌کند که مضامین با توجه به رابطه اعم و اخص با یکدیگر در آن شبکه جای‌گذاری شده‌اند (AttrideStirling, 2001, 389). سطوح و انواع مختلف دیگری از مضامین نیز توسط پژوهشگران معرفی شده است. مثلاً بروان و کلارک دو دسته مضامین مشهود (قابل مشاهده مستقیم در متن داده‌ها) و مکنون (غیرقابل مشاهده مستقیم در متن داده‌ها) و مضامین متن محور (بر اساس داده‌های تحقیق شناخته می‌شوند) و نظریه محور (بر اساس نظریه‌ها شناخته می‌شوند) را معرفی کرده‌اند (Braun and Clarke, 2006: 76).

1- Basic
2- Organizing
3- Global

۲- مزایا و معایب تحلیل مضمون

تحلیل مضمون مانند سایر روش‌های پژوهش دارای ویژگی‌های مثبت و منفی است که باید در کاربرد این روش به آنها توجه کرد. از جمله ویژگی‌های تحلیل مضمون می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تحلیل مضمون به طور مستقیم، مضامین را از منابع استخراج می‌کند و از پارادایم تعیین شده برای توسعه مضامین استفاده نمی‌کند.
- مضامین را با توجه به طیف‌ها تعریف می‌کند.
- معمولاً چهار سطح از مضامین را استخراج می‌کند شامل سطح اسمی، توصیفی، مرکزی و هسته‌ای.
- مضامین مرکزی و هسته‌ای را بر اساس سطح انتزاعی و نه تناوب و تکرار آنها تعیین می‌کند.
- تصویر محرکی از چگونگی ایجاد مضامین در دوره‌های مختلف ارائه می‌دهد نه تصویر ثابتی از ایجاد مضامین در یک زمان مشخص.
- این روش را می‌توان در طیف متنوعی از شرایط انسانی مورد استفاده قرار داد (Meier et al, 2008: 305).

تحلیل مضمون، روش پیچیده‌ای نیست. انعطاف‌پذیری این روش بدین معنی است که طیف گسترده‌ای از ویژگی‌ها را می‌توان به داده‌ها نسبت داد. اگرچه انعطاف‌پذیری، مزیت تحلیل مضمون است اما می‌تواند عیب نیز باشد زیرا رهنمودهای خاصی برای تحلیل‌های سطح بالاتر عرضه نمی‌کند؛ از این رو، ممکن است پژوهشگر خودش تصمیم بگیرد که بر چه چیزی در داده‌ها تمرکز کند. اشکال دیگر تحلیل مضمون، هنگام مقایسه این روش با سایر روش‌های تحلیل کیفی مشخص می‌شود. مثلاً، برخلاف روش‌های روایت یا شرح حال‌نویسی، پژوهشگر نمی‌تواند حالت تداوم و تناقض موجود میان داده‌ها را حفظ کند و این تناقض‌ها و ناهمخوانی‌های میان داده‌ها ممکن است نشان داده شود. همچنین، برخلاف روش‌های تحلیل گفتمان یا تحلیل محتوا، تحلیل مضمون ساده به پژوهشگر اجازه نمی‌دهد درباره زبان استفاده شده در متن، ادعاهایی کند (Braun and Clarke, 2006: 77)

بویاتزیس (۱۹۹۸) تحلیل مضمون را نه روشی خاص بلکه ابزاری مناسب برای روش‌های مختلف، معرفی می‌کند (Boyatzis, 1998:4). ریان و برنارد (۲۰۰۰) نیز کدگذاری مضامین را فرآیند پیش‌نیاز تحلیل‌های اصلی و رایج کیفی، معرفی می‌کند تا روشی منحصر به فرد و خاص. اما به عقیده براون و کلارک (۲۰۰۶)، تحلیل مضمون را باید روش ویژه‌ای در نظر گرفت که یکی از مزایای آن، انعطاف‌پذیری است. برخلاف روش‌های کیفی فوق، تحلیل مضمون، به

چارچوب نظری از پیش تعیین شده، وابسته نیست و از این روش می‌توان در چارچوب‌های نظری متفاوت و برای امور مختلف، هم برای بیان و هم تبیین واقعیت استفاده کرد (Braun and Clarke, 2006: 77). البته به دلیل ماهیت تفسیری تحلیل مضمون، باید به روایی و پایایی آن بیشتر توجه شود. این امر، مستلزم به‌کارگیری کدگذاران مستقل است و باعث می‌شود تحلیل مضمون در مقایسه با سایر روش‌های کیفی، دقت و زمان بیشتری طلب کند.

۳- روش‌های انجام تحلیل مضمون

تحلیل مضمون به روش‌های گوناگونی قابل اجرا و استفاده است. چهار روش مرسوم در تحلیل مضمون به این شرح هستند: (شیخزاده، ۱۳۹۰: ۱۶۵-۱۷۲).

۳-۱- قالب مضامین^۱: معمولاً در پژوهش‌هایی که تعداد متون و داده‌های آن‌ها زیاد باشد (مثلاً ۱۰ تا ۳۰ منبع) «قالب مضامین» به کار گرفته می‌شود. این روش را نخستین بار (King and Horrocks, 2010) معرفی کردند. در این روش، فهرستی از مضامین شناخته در ادبیات نظری و یا استخراج شده از متن داده‌ها به صورت درختی و سلسله مراتبی تنظیم می‌گردد. ویژگی کلیدی این روش، سازماندهی سلسله مراتبی مضامین و گروه‌بندی مضامین سطوح پایین-تر در قالب خوشه‌ها و ایجاد مضامین سطح بالاتر از آنها است. پژوهشگر می‌تواند جهت سازماندهی مضامین شناخته، از چهار یا پنج سطح استفاده کند. پس از ایجاد قالب مضامین، این قالب به طور پیوسته، بازبینی و اصلاح می‌شود تا جایی که درک کاملی از متن برای پژوهشگر فراهم شود.

۳-۲- ماتریس مضامین^۲: از ماتریس مضامین جهت مقایسه مضامین با یکدیگر و یا مقایسه مضامین در منابع داده‌ها استفاده می‌شود. این روش را اولین بار «مایلز و هایبرمن» (Miles and Huberman, 1994) استفاده کردند. ماتریس، اساساً از تقاطع ردیف‌ها و ستون‌ها شکل می‌گیرد و در آن، ترکیبی از دو فهرست به صورت جدول توافقی، عرضه می‌شود. ردیف‌ها و ستون‌های ماتریس مضامین می‌تواند به مضمون‌ها یا منبع داده‌ها یا سایر موارد اختصاص یابد.

۳-۳- شبکه مضامین^۳: شبکه مضامین، روش مناسبی در تحلیل مضمون است که «آتراید-استیرلینگ» آن را توسعه داده است. آنچه شبکه مضامین عرضه می‌کند نقش‌های شبیه تارنما به

1- Template Analysis
2- Thematic Matrix
3- Thematic Network

مثابه اصل سازمان‌دهنده و روش نمایش است. شبکه مضمین براساس روندی مشخص، پایین-تری سطح قضایای پدیده را از متن بیرون می‌کشد (مضمین پایه)؛ سپس با دسته‌بندی این مضمین پایه‌ای و تلخیص آنها به اصول مجردتر و انتزاعی‌تر دست پیدا می‌کند (مضمین سازمان‌دهنده)؛ در قدم سوم این مضمین عالی در قالب استعاره‌های اساسی گنجانده شده و به صورت مضمین حاکم بر کل متن در می‌آیند (مضمین فراگیر) (Attride-Stirling, 2001: 388)؛ سپس این مضمین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضمین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آنها نشان داده می‌شود. برخلاف روش قالب مضمین، شبکه‌های مضمین به صورت گرافیکی و شبیه تارنما نشان داده می‌شوند تا تصور وجود هرگونه سلسله مراتب در میان آنها از بین برود، باعث شناوری مضمین شود و بر وابستگی و ارتباط متقابل میان شبکه تأکید شود. در این نوع تحلیل، سعی بر این است که از مضمین پایه‌ای که آشکار و مصرح هستند به سوی مضمین انتزاعی‌تر و کلی‌تر حرکت شود تا به مضمون (یا مضمین) اصلی متن دست پیدا کنیم (Attride-Stirling, 2001: 389).

۴-۳- تحلیل مقایسه‌ای: یکی دیگر از روش‌هایی که همراه با تحلیل مضمون به کار می‌رود، تحلیل مقایسه‌ای است. با این روش، مضمین در بین منابع و افراد مختلف با هم مقایسه می‌شود. از آنجایی که در تحلیل مضمون، جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، هم‌زمان است از تحلیل مقایسه‌ای هنگام جمع‌آوری اطلاعات، کدگذاری داده‌ها، مرور ادبیات نظری و یادداشت‌های پژوهشگر استفاده می‌شود. با این روش، داده‌های به دست آمده از منابع مختلف، با یکدیگر مقایسه و تطبیق می‌شود تا شباهت‌ها و تفاوت‌ها، شناخته شود؛ این فرآیند تا جایی ادامه می‌یابد که پژوهشگر احساس کند نکته جدیدی از مقایسه داده‌ها حاصل نمی‌شود. از تحلیل مقایسه‌ای می‌توان برای مقایسه مضمین در بین پاسخ‌دهندگان مختلف (براساس جنسیت، سن، سمت و ...) و همچنین برای منابع مختلف داده‌ها (مانند مصاحبه، پرسشنامه، گروه کانونی و ...) استفاده کرد.

۴- مراحل پژوهش در تحلیل مضمون

فرآیند تحلیل مضمون زمانی آغاز می‌شود که پژوهشگر الگوهای معنی‌دار و موضوعاتی که جذابیت بالقوه دارند را مورد نظر قرار می‌دهد. این فرآیند شامل یک رفت و برگشت، بین مجموعه داده‌ها و خلاصه‌های کدگذاری شده، و تحلیل داده‌هایی است که به وجود می‌آیند. نگارش تحلیل از همان مرحله اول شروع می‌شود. به طور کلی هیچ راه منحصر به فردی برای شروع مطالعه در مورد تحلیل مضمون وجود ندارد. تحلیل مضمون فراگردی بازگشتی^۱ است

که در آن حرکت به عقب و جلو در بین مراحل ذکر شده وجود دارد (Braun and Clarke, 2006: 7). به علاوه تحلیل مضمون فراگردی است که در طول زمان انجام می‌پذیرد. مراحل مختلفی برای انجام تحلیل مضمون معرفی شده که شباهت‌هایی زیادی دارند. در این مقاله روش پیشنهادی براون و کلارک (۲۰۰۶) که فرآیند گام به گام و جامعی جهت تحلیل مضمون است، تبیین می‌شود. پیش از آن باید به این نکته اشاره کرد که در مطالعات سیاستگذاری عمومی چه نوع سؤال‌های پژوهشی را با استفاده از تحلیل مضمون بررسی می‌کنند. نمونه پژوهش‌های مورد بررسی، نشان می‌دهد که از این روش برای بررسی موارد زیر استفاده می‌شود:

بررسی جایگاه یک حوزه سیاستی در بین مجموعه سیاست‌ها و برنامه‌های دولتی مانند (galjaard, 2014)، شناسایی پیش شرط‌ها، ابزارها و شاخص‌های موفقیت سیاست‌های آتی از طریق ارزیابی مضمون سیاست‌های سازمان‌های مشابه مانند (The Japan International Cooperation Agency, 2015)، بررسی محتوای وعده‌های انتخاباتی و برنامه‌های حزبی مانند (hughes, 2009). تحلیل مضمون اسناد سیاستگذاری در یک حوزه خاص مانند (Ruhode, 2016)، تحلیل نظرات و ادراکات مدیران در یک حوزه مشخص مانند (costa et al., 2016)، شناسایی چالش‌های مرحله اجرای سیاست‌ها مانند شریف‌زاده و همکاران، (۱۳۹۲)، تغییرات مفهومی در مدل‌های سیاستگذاری در یک بخش خاص مانند (nojavan and et al, 2018) و شناسایی عوامل موثر بر تصمیم‌گیری در سازمان‌ها از طریق تحلیل مضمون مصاحبه با خبرگان سازمانی مانند (Oliveira et al., 2018).

۴-۱- **مرحله اول: آشنایی با داده‌ها:** برای اینکه پژوهشگر با عمق و گستره محتوایی داده‌ها آشنا شود لازم است که خود را در آن‌ها تا اندازه‌ای غوطه‌ور سازد. غوطه‌ور شدن در داده‌ها معمولاً شامل «بازخوانی مکرر داده‌ها» و خواندن داده‌ها به صورت فعال (یعنی جستجوی معانی و الگوها) است. همچنین می‌دانیم ابزار مصاحبه عمیق برای پژوهشگر امکان اخذ داده‌های عمیق و سپس پیاده‌سازی و علامت‌گذاری چندباره آنها را فراهم می‌آورد. تعیین حجم مشخصی از داده‌ها از بین داده‌های مختلف مرتبط با موضوع و مطالعه مکرر این داده‌ها ضروری است. پژوهشگر ضمن بررسی اولیه داده‌ها باید نکاتی را درباره ارتباط یادداشت‌ها با یکدیگر، ثبت نماید تا در تحلیل نهایی از آنها استفاده نماید. یادداشت برداری؛ فرآیند منعطف، سیستماتیک و مداوم در فرآیند بررسی داده‌هاست و باعث شناخت عمیق پژوهشگر از داده‌ها می‌شود. در اینجا پژوهشگر باید یادداشت‌ها را با ذکر عنوان، تاریخ و منبع آنها ثبت نماید، این یادداشت‌ها می‌توانند دستی، در نرم‌افزار یا به صورت صوتی باشند. روهود (۲۰۱۶) در تحلیل اسناد سیاستی ابتدا یک جدول از اسناد سیاستی ترسیم می‌کند که حاوی عنوان سند، سال انتشار و مهمترین

نکات مطرح شده در سند است. این جدول و یادداشت‌های مرتبط با اسناد سیاستی در واقع نتیجه مرحله اول تحلیل مضمون یعنی آشنایی با داده‌هاست.

۴-۲- مرحله دوم؛ ایجاد کدهای اولیه: مرحله دوم زمانی شروع می‌شود که پژوهشگر داده‌ها را خوانده و با آنها آشنایی پیدا کرده است. این مرحله شامل ایجاد کدهای اولیه از داده‌ها است. کدها یک ویژگی داده‌ها را معرفی می‌نمایند که از نظر تحلیل‌گر جالب است. داده‌های کدگذاری شده از واحدهای تحلیل (مضمون‌ها) متفاوت هستند. اگر تحلیل مضمون را به یک ساختمان تشبیه کنیم، مضمون‌ها مانند دیوار و سقف و کدها مانند آجرها و کاشی‌های به کار رفته در ساختمان هستند (Braun and Clarke, 2006: 16). کدها اجزای اصلی تحلیل مضمون می‌باشند و در واقع «نام» یا «پرچسب‌هایی» هستند که توسط پژوهشگر به قسمتی (یک جمله یا پاراگراف) از داده‌ها اطلاق می‌شوند و با سوال‌های پژوهش ارتباط زیادی دارند. در مرحله ایجاد کدهای اولیه، داده‌ها به گروه‌های معنی‌دار تبدیل می‌شوند. این مرحله شبیه کدگذاری در سایر روش‌های کیفی است در اینجا پژوهشگر با مطالعه متن داده‌ها، اگر قسمتی از داده‌ها، برای سوال پژوهش معنا و مفهومی داشته باشد، آن قسمت را تحت یک عنوان یا نام مشخص نام‌گذاری می‌کند. پژوهشگر باید بین آن قسمت مشخص از داده‌ها و عنوان انتخاب شده، ارتباط برقرار کند و به نوعی نشان دهد که این عنوان یا کد را از کدام قسمت داده‌ها استخراج کرده است. روهود (۲۰۱۶) برای نشان دادن ارتباط کدها و متن داده‌ها جدولی به صورت زیر ترسیم کرده است:

جدول ۱- نمونه جدول نمایش ارتباط کدها با متن داده‌ها در پژوهش روهود (۲۰۱۶)

مضمون	تحلیل متن	متن استخراج شده	سند سیاستی
در این ستون، مضمون نهایی انتخاب شده، ثبت می‌شود.	در این ستون، تحلیل نویسنده از متن ذکر می‌شود.	در این ستون، قسمتی از متن که برای کدگذاری استفاده شده ذکر می‌شود.	در این ستون، عنوان سند سیاستی ذکر می‌شود.

در نمونه‌ای دیگر، روش‌شناسی ارتباطی و همکاران (۱۳۹۱)، ارتباط کدها و متن داده‌ها را در قالب جدول زیر نشان داده‌اند.

جدول ۲- مفاهیم و تم‌های فرعی شناسایی شده در متن یک نمونه مصاحبه

کد مفهوم	عنوان مفهوم شناسایی شده و نقل قول مرتبط با آن	کد تم فرعی	عنوان تم فرعی
مفهوم ۱۷	عدم هماهنگی میان سیاست‌های کلان فرهنگی کشور "صدا و سیما به عنوان یک دستگاه فرهنگی بایستی سیاست‌های کلان خود را ذیل سیاست‌های شورای عالی انقلاب فرهنگی تدوین کند اما متأسفانه در این سالها این اتفاق رخ نداده است."		

همان طور که در ستون دوم این جدول آمده است، «عدم هماهنگی میان سیاست های کلان فرهنگی کشور» مفهومی است که با کد شماره ۱۷ نامگذاری شده و ذیل آن نمونه ای از متن داده ها که نقل قولی از یک مصاحبه است، ذکر شده است. در تحلیل مضمون، پژوهشگر باید به روشنی نشان دهد که هر مفهوم نامگذاری شده را از چه قسمتی از متن داده ها، استخراج کرده است. کدگذاری را می‌توان به صورت دستی یا از طریق برنامه‌های نرم‌افزاری انجام داد. اگر کدگذاری به روش دستی انجام گیرد، می‌توان داده‌ها را به وسیله نوشتن یادداشت بر روی متنی که تحلیل می‌شود، یا با رنگی کردن آن انجام داد. می‌توان ابتدا کدها را مشخص کرد و سپس آنها را با خلاصه داده‌هایی که کد را نشان می‌دهند مطابقت داد. نکته مهم در این مرحله این است که همه خلاصه داده‌ها، کدگذاری شوند و در قالب هر کد، مرتب گردند (Braun and Clarke, 2006: 17).

۴-۳- مرحله سوم؛ جستجوی مضمون‌ها: این مرحله پس از کدگذاری کل متن داده ها آغاز می‌شود و شامل دسته‌بندی کدهای مختلف در قالب مضمون های بالقوه، و مرتب کردن همه خلاصه داده‌های کدگذاری شده در قالب مضمون های مشخص است. در واقع پژوهشگر، تحلیل کدهای خود را شروع کرده و در نظر می‌گیرد که چگونه کدهای مختلف می‌توانند برای ایجاد یک مضمون کلی ترکیب شوند (Braun and Clarke, 2006: 18). پژوهشگر در مرحله جستجوی مضمون ها، منفعل نیست؛ به عبارتی مضمون ها خود به خود ایجاد نمی‌شوند بلکه این پژوهشگر است که به صورت فعال از طریق تفسیر و گزارش کدهای اولیه، اقدام به شناسایی مضمون ها می‌نماید. روهود (۲۰۱۶) در تحلیل مضمون اسناد سیاستی مربوط به فناوری اطلاعات و ارتباطات، کدهای اولیه شناسایی شده را که در قالب چهار مضمون (۱ فناوری ۲ محیط ۳ سازمان و ۴ افراد دسته بندی کرده است و در یک جدول ابتدا عنوان مضمون را ذکر کرده و در ستون مقابل هر مضمون، توصیفی از آن مضمون ارائه کرده است. در نمونه ای دیگر هوگز (۲۰۰۹) در تحلیل مضمون مسائل سیاستی در سخنرانی های انتخاباتی نامزدهای ریاست

جمهوری آمریکا مهمترین مضامین را در سه دسته (۱) اصلاحات و رشد اقتصادی (۲) مسائل اجتماعی و (۳) حفاظت از آمریکا در مقابل تروریسم معرفی کرده است.

۴-۴- مرحله چهارم؛ بازبینی مضمون‌ها: این مرحله زمانی شروع می‌شود که پژوهشگر مجموعه‌ای از مضمون‌ها را ایجاد کرده و اکنون آنها را مورد بازبینی قرار می‌دهد. این مرحله شامل دو مرحله بازبینی و تصفیه مضمون‌ها است. مرحله اول شامل بازبینی در سطح خلاصه‌های کدگذاری شده است. در مرحله دوم اعتبار مضمون‌ها در رابطه با مجموعه داده‌ها بررسی می‌شود (Braun and Clarke, 2006: 91). با بررسی مجدد و پالایش بیشتر مضمون‌ها، سعی می‌شود تا مضمون‌ها به اندازه کافی، خاص، مجزا و غیرتکراری و نیز به اندازه کافی، کلان باشد تا مجموعه ایده‌های مطرح شده در بخش‌هایی از متن را در بر گیرند. این کار باعث کاهش داده‌ها و تبدیل آنها به مجموعه‌ای از مضامین مهم پذیرفتنی و کنترل پذیر می‌شود که مبین چکیده و خلاصه‌ای از متن اصلی است. در این مرحله می‌توان از ماتریس مضامین و تحلیل مقایسه‌ای نیز استفاده کرد. پژوهشگرانی که از روش تحلیل مضمون استفاده می‌کنند، فهرست اولیه مضمون‌های شناسایی شده را منتشر نمی‌نمایند اما واضح است که پژوهشگران از ابتدای مرحله جستجوی مضامین با مضامین مشخص، دقیق و غیرتکراری روبرو نیستند بلکه پس از بارها بررسی و پالایش مضمون‌ها، به فهرستی مشخص از مضمون‌های موجود در متن داده‌ها دست می‌یابند. اگر نقشه مضمون‌ها به خوبی تدوین شود، آنگاه می‌توان به مرحله بعدی رفت اما، چنانچه این نقشه به خوبی با مجموعه داده‌ها همخوانی نداشته باشد، پژوهشگر باید برگردد و کدگذاری خود را تا زمانی که یک نقشه مضمون رضایت‌بخش ایجاد شود، ادامه دهد. پژوهشگر در انتهای این مرحله باید آگاهی کافی از اینکه مضمون‌های مختلف کدام‌ها هستند، چگونگی تناسب آنها با یکدیگر و کل داستانی که آنها درباره داده‌ها می‌گویند در اختیار داشته باشد (Braun and Clarke, 2006: 19).

۴-۵- مرحله پنجم؛ تعریف و نام‌گذاری مضمون‌ها: مرحله پنجم زمانی شروع می‌شود که یک نقشه رضایت‌بخش از مضمون‌ها وجود داشته باشد. پژوهشگر در این مرحله، مضمون‌هایی را که برای تحلیل ارائه کرده، تعریف کرده و مورد بازبینی مجدد قرار می‌دهد، سپس داده‌های داخل آنها را تحلیل می‌کند. به وسیله تعریف و نام‌گذاری کردن، ماهیت آن چیزی که یک مضمون در مورد آن بحث می‌کند مشخص شده و تعیین می‌گردد که هر مضمون کدام جنبه از داده‌ها را در خود دارد (Braun and Clarke, 2006: 21). نامگذاری مضمون‌ها باید دقیق باشد

به گونه ای که به سرعت حسی را به خواننده منتقل کند و نشان دهد که این مضمون راجع به چه مسائلی است و چه چیزی را درباره سوال پژوهش منتقل می کند.

۴-۶- مرحله ششم؛ تهیه گزارش: در عمل، نگارش پژوهش های تحلیل مضمون از مرحله اول (ایجاد کدهای اولیه) آغاز می شود و در طول فرآیند تحقیق ادامه می یابد. این کار باعث می شود تحلیل داده ها و نگارش گزارش پژوهش، همزمان انجام شود و پژوهشگر همواره در حال رفت و برگشت بین داده ها و گزارش دهی باشد. اما نگارش گزارشی نهایی زمانی صورت می گیرد که مضمون های خوب کار شده و آب دیده^۱ ایجاد شده باشد. این مرحله به صورت گزارش های مکتوب و همچنین تحلیل های نهایی آورده می شود. گزارش پژوهش در تحلیل مضمون صرفاً نباید به صورت توصیفی باشد بلکه باید روایت تحلیلی از داده ها ارائه دهد و در واقع بحثی را درباره سوال پژوهش شکل دهد (Braun and Clarke, 2006: 23). پژوهشگران سیاستگذاری عمومی عمدتاً یافته ها پژوهش های تحلیل مضمون را در قالب جداول سازماندهی می کنند. معمولاً در قسمت یافته های این پژوهش ها دو جدول وجود دارد. جدول اول مفاهیم اولیه استخراج شده از متن داده ها را نشان می دهد که در اینجا عنوان هر مفهوم در ستون اول و کد مربوط به آن در ستون دوم و نمونه دادها یا نقل قول هایی که مفاهیم از آن استخراج شده اند در ستون سوم ذکر می شود. در جدول دوم، با توجه به نوع تفکیک مضامین، عمدتاً مضامین را به دو دسته اصلی و فرعی تقسیم می کنند و در دو ستون مجزا به توصیف هر یک می پردازند. مطالب ذیل این جداول، توضیح مفصل مفاهیم اولیه و مضمون های اصلی و فرعی و همچنین تفسیرهای پژوهشگر درباره مضمون ها و ارتباط آنها با سوال پژوهش می باشد. کاستا و همکاران (۲۰۱۶) جدول مضامین پژوهش خود را به صورت زیر ترسیم کرده اند:

جدول ۳- ارائه مضامین پژوهش در قالب جدول در پژوهش کاستا و همکاران (۲۰۱۶)

مضمون	توصیف مضمون	نمونه نقل قول های مهم
جنسیت و کار	نقش جنسیت در رهبری سازمان	
مضمون فرعی	توصیف	نمونه نقل قول
سبک مدیریتی	توصیف پژوهشگر از سبک مدیریتی	ذکر یک نقل قول مستقیم از متن داده ها
ادامه مضمون های فرعی		

در این پژوهش، پس از ذکر همه مضمون های اصلی و فرعی در جداول و توصیف آنها همراه با ذکر نمونه نقل قول ها، فراوانی و درصد ارجاع به هر مضمون فرعی و اصلی در متن

داده‌ها نیز محاسبه شده است تا نشان داده شود که کدام مضمون بیشتر در متن دادها مورد توجه بوده است.

۵- منابع و روش جمع‌آوری داده‌ها و نمونه‌گیری در تحلیل مضمون

در تحلیل مضمون مانند سایر روش‌های کیفی از منابع اطلاعاتی مختلفی استفاده می‌شود. دامنه این روش‌ها از مصاحبه، فنون مشاهده‌ای نظیر مشاهده مشارکتی و کار میدانی تا اسناد و مدارک، گزارش‌ها و دست‌نوشته‌ها را در بر می‌گیرد. به طور کلی این منابع به دو دسته منابع اولیه شامل مصاحبه، مشاهده مشارکتی و غیرمشارکتی، خاطرات و منابع ثانویه شامل تجارب شخصی، ادبیات موجود تفکیک می‌شوند. ادبیات پژوهش معمولاً به ادبیات فنی و غیر فنی تفکیک می‌شود. ادبیات فنی شامل مطالعات پژوهشی، مقالات فلسفی و نظری است. اینها مواردی هستند که پژوهشگر می‌تواند یافته‌های خود را با نتایج آنها مقایسه نماید. ادبیات غیر فنی شامل بیوگرافی، خاطرات روزانه، مدارک، گزارش‌ها و کاتالوگ‌هاست. در این روش پژوهش از «نمونه‌گیری نظری» استفاده می‌شود. تصمیم‌ها درباره نمونه‌گیری در خلال فرآیند پژوهش شکل می‌گیرند. نمونه‌گیری نظری صرفاً مستلزم جمع‌آوری داده‌ها براساس مضامین است. معیار قضاوت در مورد زمان متوقف کردن نمونه‌گیری نظری، کفایت نظری مضمون است. وقتی کفایت نظری حاصل شد هیچ نوع داده‌های اضافی نمی‌توان یافت که پژوهشگر به وسیله آنها بتواند خواص یا ویژگی‌ها یک مضمون را تدوین کند. «چارمز» معتقد است «نمونه‌گیری نظری را برای توسعه مقوله‌های در حال ظهور و برای نهایی کردن و سودمندتر کردن آنها به کار می‌گیریم. از این رو هدف این نوع نمونه‌گیری پالایش ایده‌ها برای افزایش اندازه نمونه اولیه نیست. نمونه‌گیری نظری به پژوهشگر در شناسایی مرزهای مفهومی و تعیین انطباق و تناسب مضامین کمک می‌کند» (Charmaz, 2000: 519).

۶- ابزارهای اجرای روش تحلیل مضمون

برای تحلیل مضمون می‌توان از نرم‌افزارهای تحلیل محتوای کیفی بهره گرفت. در سال‌های اخیر، پیشرفت‌های چشمگیری در زمینه نرم‌افزارهای پژوهش کیفی، هم به لحاظ تنوع و هم به لحاظ کارایی آنها صورت گرفته است. این امر باعث شده پژوهشگران با سرعت و دقت بیشتر و زمان کمتری، پژوهش‌ها را انجام دهند. برخی نرم‌افزارهایی که تحلیل مضمون را می‌توان به

کمک آنها انجام داد عبارت‌اند از: ان ویوو^۱، اطلس تی آی^۲ و مکس کیو دا^۳. واضح است که نرم‌افزارها فقط می‌توانند در سازماندهی و بازیابی داده‌ها، پژوهشگر را یاری نمایند و در تحلیل محتوای معنا و مفاهیم ناتوانند. استفاده از چنین نرم‌افزارهایی پژوهشگر را قادر می‌کند به طور مؤثر و کارآمد با مضامین پیچیده و حجم زیادی از داده‌های کد گذاری شده، کار کند. تولید جدول، طرح‌های گرافیکی و تارنما، از جمله خدماتی است که این نرم‌افزارها ارائه می‌کند و تحلیل مضامین موجود در متن را تسهیل می‌نمایند. در بین این نرم‌افزارها، ان ویوو و اطلس تی آی کاربرد بیشتری دارند. این نرم‌افزارها، امکانات و ابزارهای مختلفی در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهند. امکان کدگذاری متن، تخصیص کدها به مضامین، مرتبط کردن یادداشت‌های پژوهشگر با کدها، قابلیت جست‌وجوی پیشرفته و عملیات بازخوانی داده‌های کدگذاری شده از این جمله است. با استفاده از نرم‌افزار ان ویوو می‌توان تحلیل‌های مختلفی انجام داد، از جمله: ترسیم شبکه مضمون‌ها و تحلیل روابط میان مضمون‌ها، شمارش و تخلیص مضمون‌ها، تهیه جدول‌های توافقی و شناسایی و تحلیل کدهای مشترک میان مضمون‌ها و همچنین تحلیل پوشش داده‌ای مضمون‌ها. محیط نرم‌افزار و شیوه‌های نمایش اطلاعات در اطلس تی آی از نرم‌افزار دیگر ساده‌تر است و نصب این نرم‌افزار نیز آسان‌تر است. این نرم‌افزار تحلیل داده‌ها را بدون فدا کردن انعطاف پذیری، تسهیل و سرعت می‌بخشد و بدین وسیله پژوهشگر را آزاد می‌سازد تا بر حیطه وسیع‌تر و بر جنبه‌های خلاقانه‌تر متمرکز شود. هدف اصلی ابداع اطلس تی آی، ایجاد ابزاری بود که به مفسران در دستیابی مؤثر به منابع پژوهشی گسترده، یادداشت‌ها و نظریه‌های مربوطه کمک کند. هرچند اطلس تی آی به غنای فعالیت‌های مربوط به تحلیل داده‌ها و تفسیر می‌افزاید، هدف آن خودکارسازی این فرآیندها نیست. در این نرم‌افزار؛ تفکر، قضاوت، تصمیم‌گیری، تفسیر و غیره به وسیله پژوهشگر انجام می‌شود. رایانه، تصمیمات مفهومی نظیر این که چه کلمات یا موضوعاتی برای تمرکز بر آنها حائز اهمیت‌اند یا کدام گام تحلیلی بعدی باید برداشته شود، اتخاذ نمی‌کند، این وظایف تحلیلی کماکان بر دوش پژوهشگر است (کمالی، ۱۳۹۲: ۱۲۲). در نرم‌افزار اطلس تی آی، دو سطح تحلیل صورت می‌گیرد: سطح تحلیل متنی که در آن اقداماتی مانند تقسیم‌بندی فایل داده‌ها، کدگذاری متن، تصویرها و صداها و نوشتن یادداشت‌ها انجام می‌شود و سطح تحلیل مفهومی که بر فعالیت‌های مربوط به تدوین چارچوب نظری، مدل‌سازی و مرتبط کردن کدها، مفاهیم و مقوله‌ها و طراحی شبکه، متمرکز است (سیدجوادی و اسفیدانی، ۱۳۸۹: ۷۰).

1- Nvivo
2- Atlas ti
3- Maxqda

۷- نمونه‌های کاربرد تحلیل مضمون در مطالعات سیاستگذاری عمومی

استفاده از روش تحلیل مضمون در ادبیات علمی سیاستگذاری عمومی در سال‌های اخیر افزایش یافته است. از این روش عمدتاً برای بررسی و دسته‌بندی عوامل و پیامدهای سیاست‌های عمومی، تحلیل دیدگاه‌های سیاستگذاران و مدیران و آسیب‌شناسی فرایند سیاستگذاری در حوزه‌های مشخص استفاده شده است. در ادامه نمونه‌هایی از کاربرد این روش در پژوهش‌های سیاستی معرفی شده است:

جدول ۴- کاربرد تحلیل مضمون در مطالعات سیاستگذاری عمومی

نویسنده و سال انتشار	هدف پژوهش	یافته‌ها و نتیجه‌گیری
شریف‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)	شناسایی موانع اجرای سیاست‌های فرهنگی کشور طی برنامه‌های اول تا چهارم توسعه	با ۳۲ مصاحبه کیفی نیمه‌ساخت‌یافته با خبرگان و مجریان سیاست‌های فرهنگی کشور و تحلیل و کدگذاری آنها با کمک نرم‌افزار مکس کیو دا، در سه مرحله کدگذاری توصیفی، کدگذاری تفسیری و یکپارچه‌سازی، ۵۵۵ کد، ۲۴۸ مضمون توصیفی و ۲۲ مضمون تفسیری تولید شده و عوامل بازدارنده اجرای سیاست‌های فرهنگی را در پنج حوزه «نظام سیاستگذاری کلان کشور»، «نظام فرهنگی کشور»، «نظام سیاستگذاری فرهنگی کشور»، «جامعه (مردم)» و «تعامل نظام فرهنگی و جامعه» تبیین کرده است.
مقیم‌ی و همکاران (۱۳۹۵)	شناسایی و تبیین مشخصات و مولفه‌های سیاستگذاری نظام بودجه ریزی خوب برای ایران	با استفاده از تحلیل مضمون سه منبع ادبیات نظری، مصاحبه با خبرگان، مطالعه تطبیقی کشورهای منتخب، مختصات سیاستگذاری نظام بودجه ریزی خوب را در قالب ۸ مقاله و ۶۱ مضمون مربوط استخراج و تبیین نموده است.
روشندل اربطانی و همکاران (۱۳۹۱)	تحلیل آسیب‌های موجود در نظام فعلی سیاستگذاری را در سازمان صدا و سیما ایران	با استفاده از روش تحلیل مضمون و مصاحبه با دوازده نفر از مدیران ارشد سازمان صدا و سیما و اساتید و نخبگان که به صورت تصادفی انتخاب شده بودند آسیب‌ها را در قالب آسیب‌های ساختاری، زمینه‌ای و محتوایی دسته‌بندی کرده است.
مختاریان پور (۱۳۹۳)	بررسی عوامل تسهیل‌کننده اجرای موفق سیاست‌های فرهنگی کشور مبتنی بر تجربیات برنامه‌های توسعه اول تا چهارم	با چهل نفر از خبرگان و مجریان سیاست‌های فرهنگی کشور در طی برنامه‌های اول تا چهارم مصاحبه کرده و با استفاده از روش تحلیل مضمون و با کمک نرم‌افزار مکس کیو دا در سه مرحله کدگذاری توصیفی، تفسیری و یکپارچه‌سازی از طریق مضامین فراگیر در نهایت عوامل تسهیل‌کننده اجرای سیاست‌های فرهنگی را در چهار دسته عوامل زمینه‌ای، ساختاری، کارکردی و رفتاری شناسایی کرده است.
استاور (۲۰۱۰)	بررسی دیدگاه‌های سیاستگذاری در سطح جهان در زمینه	با تحلیل مضمون، وضعیت‌های فعلی سیاستگذاری در کشورهای آمریکای شمالی، اروپا و استرالیا را ارائه کرده که بیانگر دیدگاه‌های

متفاوت دولتها در زمینه بی طرفی شبکه اینترنت است. در مجموع چهار دیدگاه مشخص در این زمینه را معرفی کرده است.	بی طرفی شبکه اینترنت	
از طریق دسته بندی مقالات مرتبط با اثرات، راهبردها و اقدامات حوزه-های مورد نظر سعی کرده‌اند که یک تحلیل مضمون از این ادبیات ارائه دهند. پایگاه های علمی مختلفی برای دستیابی به این هدف مورد بررسی و جستجو قرار گرفته اند و مقالات انگلیسی منتشر شده در سالهای ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۸ بررسی شده اند	تحلیل مضمون ادبیات علمی حوزه سلامت، تغییر آب و هوا و توسعه پایدار	نیکولس و همکاران (۲۰۰۹)
طیف وسیعی از ادبیات علمی مدیریت سرمایه شناسایی کرده و نوعی مقایسه بین آنها انجام داده‌اند. روش مورد استفاده آنها، تحلیل مضمون با استفاده از نرم افزار «لکسی مانسر» بوده که تاکید آن نه بر فراوانی مفاهیم بلکه بر مفاهیم برجسته است. متن کاوی با استفاده از این نرم افزار برای بررسی ارتباط متقابل مفاهیم اصلی مفید است	تحلیل مضمون سیاست‌ها و اصول راهنمای مربوط به مدیریت سرمایه در ایالت‌های مختلف استرالیا	محمود و همکاران (۲۰۱۲)
از یک رویکرد زبان شناختی و قوم نگاری استفاده شده تا مضمون هایی استدلال های ارائه شده در کمیسیون بازرگانی بین ایالتی شناسایی و دسته بندی شوند. نتایج این پژوهش نشان می دهد که بخشی از منطق اساسی این استدلال ها، توسط تصمیم ها و سیاست های احتمالی تحت تاثیر قرار می گیرد.	تحلیل مضمون یک مباحثه سیاستی	آگار (۱۹۸۳)
با مشخص کردن اسناد سیاستی در دوره مشخص، با روش تحلیل مضمون مهمترین مضمون های این اسناد را در زمینه فناوری اطلاعات و ارتباطات شناسایی کرده و در چهار دسته مضامین مربوط به سازمان، افراد، فناوری و محیط تبیین کرده است.	تحلیل مضمون استاد سیاستی فناوری اطلاعات و ارتباطات	روهود (۲۰۱۶)
با استفاده از تحلیل مضمون، مهمترین مسائل سیاستی را در سخنرانی های انتخاباتی و رسانه ها شناسایی و در سه مضمون دسته بندی کرده است.	تحلیل مسائل سیاستی در سخنرانی های انتخاباتی و رسانه ها	هوگز (۲۰۰۹)
با استفاده از تحلیل مضمون مصاحبه های نیمه ساختار یافته با مدیران، ادراک آنها را از برابری جنسیتی در قالب ۷ مضمون تبیین کرده است.	تحلیل ادراک سیاستگذاران از برابری جنسیتی	کاستا و همکاران (۲۰۱۶)

۸- معیارهای ارزیابی پژوهش های تحلیل مضمون

معیارهای ارزیابی پژوهش های مبتنی بر تحلیل مضمون با معیارهای پژوهش های کیفی تفاوت چندانی ندارند. استراوس و کوربین (۱۹۹۲) هفت معیار را برای ارزیابی پژوهش کیفی در نظر گرفته‌اند که پارکر و رافی (۱۹۹۷) این هفت معیار را در چهار معیار اولیه گلیسر و استراوس (۱۹۶۷) توزیع کرده‌اند:

۱) تطبیق: آیا مفاهیم از داده‌های بررسی شده تولید شده‌اند؟

- ۲) قابلیت فهم: آیا مفاهیم تشخیص داده می‌شوند و به شکلی نظام‌مند به هم مرتبط می‌شوند؟ آیا پیوندهای مفهومی وجود دارد و مقوله‌ها به خوبی تدوین شده‌اند؟
- ۳) قابلیت تعمیم: آیا نظریه به صورتی تولید شده که تغییر شرایط متفاوت را در بر گیرد؟ آیا شرایط کلانی که ممکن است بر پدیده مورد مطالعه اثر بگذارند تشریح شده‌اند؟
- ۴) کنترل: آیا برای پرسش تغییر فرآیندی، فکری شده است؟ آیا یافته‌های نظری با اهمیت به نظر می‌رسند؟ (parker and Roffey, 1997: 234).

براون و کلارک نیز معیارهایی را برای ارزیابی پژوهش‌های مبتنی بر تحلیل مضمون شناسایی و معرفی کرده‌اند، این معیارها متناسب با مراحل انجام تحلیل مضمون تنظیم شده‌اند. در جدول زیر این معیارها نشان داده شده است:

جدول ۵- معیارهای ارزیابی تحلیل مضمون (Braun & Clarke, 2006: 36)

معیار ارزیابی	فرآیند تحلیل مضمون
۱- آیا داده‌ها در سطح مناسبی از تفصیل و دقت توصیف شده‌اند؟	توصیف
۲- آیا در فرآیند کدگذاری، به هر قلم داده‌ها، توجه یکسانی شده است؟ ۳- آیا مضامین از تعداد اندکی داده جذب شکل گرفته‌اند یا طی فرآیند کدگذاری کامل، جامع و فراگیر به دست آمده‌اند؟ ۴- آیا همه داده‌های مستخرج مرتبط با هر مضمون، جمع‌آوری شده است؟ ۵- آیا مضامین با یکدیگر مقایسه شده است و مجموعه داده‌های اصلی، آنها را حمایت می‌کند؟ ۶- آیا مضامین دارای انسجام، همخوانی و تمایز درونی هستند؟	کدگذاری
۷- آیا داده‌ها، به جای این که صرفاً توصیف یا تشریح شوند تحلیل و تفسیر و تعبیر شده‌اند؟ ۸- آیا تحلیل‌ها و داده‌ها با یکدیگر همخوانی دارند؟ ۹- آیا تحلیل، حکایتی متقاعدکننده و به خوبی سازماندهی شده درباره داده‌ها و موضوع پژوهش است؟ ۱۰- آیا تعادل خوبی میان نوشته‌های تحلیلی و داده‌های مستخرج، برقرار است؟	تحلیل
۱۱- آیا مفروضات و رویکرد خاص تحلیل مضمون به طور آشکار تبیین شده است؟ ۱۲- آیا میان ادعای پژوهشگر (مبنی بر کاری که انجام داده است) با آن چه تحلیل‌ها نشان می‌دهد، تناسب خوبی وجود دارد؟ آیا روش تحلیل معرفی شده با تحلیل گزارش شده همخوانی دارد؟ ۱۳- آیا زبان و مفاهیم به کارگرفته در گزارش با جایگاه معرفت‌شناسی تحلیل، همخوانی دارد؟ ۱۴- آیا پژوهشگر، نقش فعالی در فرآیند تحلیل ایفا می‌کند؟ آیا مضامین به خودی خود «ظهور» نمی‌کنند؟	نوشتن گزارش
۱۵- آیا زمان کافی برای تکمیل همه مراحل تحلیل اختصاص یافته و تحلیل‌ها بدون عجله تهیه شده است؟	کل فرآیند

به طور کلی، از معیارهای ارزیابی پژوهش‌های کیفی می‌توان برای ارزیابی پژوهش‌های مبتنی بر تحلیل مضمون نیز استفاده کرد. بسیاری از پژوهشگران معتقدند که پژوهش‌های کیفی نیازمند

معیارهای ارزیابی کیفی و مورد توافق همه است؛ البته، چنین معیارهایی باید با معیارهای پژوهش-های کمی، متفاوت باشد. «لینکلن و گیوبا» چهار معیار کیفی جایگزین معیارهای پژوهش-های کمی رایج پیشنهاد کرده‌اند: الف- اعتباربخشی به جای اعتبار سنجی ب- انتقال‌پذیری به جای تعمیم‌پذیری ج- انحراف‌پذیری کردنی به جای اطمینان‌پذیری و د- صحت‌پذیری به جای بی-طرف (Lincoln and Guba, 1985).

از آنجا که تحلیل مضمون، روش معطفی است، پژوهشگر باید کاری را که انجام می‌دهد به طور شفاف و آشکار توضیح دهد و آنچه می‌گوید باید با آنچه انجام می‌دهد واقعاً همخوانی و انطباق داشته باشد. در این حالت، نظریه و روش باید به طور مرتب بررسی شوند.

نتیجه گیری

چندبعدی و چند رشته‌ای بودن مسائل مورد مطالعه در سیاستگذاری عمومی ایجاب می‌کند که پژوهشگران از روش‌های پژوهش متنوع و بین‌رشته‌ای استفاده نمایند. بنابراین کاربرد روش-های معدود در تحلیل مسائل سیاستی پذیرفتنی نیست. پژوهش‌های کیفی نقش مهمی در تحلیل مسائل عمومی به ویژه مسائل وابسته به زمینه و ساختار هر جامعه دارند. در این میان تحلیل مضمون نخستین روش تحلیل کیفی است که پژوهشگران باید فرا بگیرند، زیرا این روش، مهارت‌های اصلی که برای اجرای بسیاری از روش‌های دیگر تحلیل کیفی لازم است را فراهم می‌آورد. استفاده از تحلیل مضمون زمانی ضرورت پیدا می‌کند که اطلاعات اندکی در مورد پدیده مورد مطالعه وجود داشته باشد یا در مطالعات انجام شده در ارتباط با موضوع مورد نظر، فقدان یک چارچوب نظری که به صورت جامع به تبیین موضوع بپردازد مشهود باشد یا اینکه نیازمند شناخت متغیرهای مرتبط و مختص جامعه مورد مطالعه باشیم. استفاده از روش تحلیل مضمون در ادبیات علمی سیاستگذاری عمومی در سال‌های اخیر افزایش یافته است. از این روش عمدتاً برای بررسی و دسته‌بندی عوامل و پیامدهای سیاست‌های عمومی، تحلیل دیدگاه‌های سیاستگذاران و مدیران و آسیب‌شناسی فرایند سیاستگذاری در حوزه‌های مشخص استفاده شده است. علاوه بر این در پژوهش‌های مرتبط با سیاستگذاری و مسائل عمومی، پژوهشگران از روش تحلیل مضمون برای بررسی عوامل موثر بر اجرای سیاست‌ها، مضامین استدلال‌های سیاستی، محتوی سیاست‌ها، ادراک مدیران و سیاستگذاران، آسیب‌های فرآیند سیاستگذاری و مولفه‌های سیاست‌ها پرداخته‌اند. در نتیجه استفاده از این روش در سیاست‌پژوهی کاربردهای متنوع و مفیدی دارد. تلاش این مقاله معرفی کامل روش تحلیل مضمون و شیوه و نمونه‌های

کاربرد این روش در حوزه سیاست پژوهی بود تا از این رهگذر، راهنمای مناسبی را پیش روی پژوهشگران این حوزه قرار دهد.

منابع

الف) فارسی

- ۱- استراوس، آنسلم و کوربین، جولیت (۱۳۸۵) اصول روش تحقیق کیفی. ترجمه بیوک محمدی، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۲- پارسونز، وین (۱۳۸۵) مبانی سیاست‌گذاری عمومی و تحلیل سیاست‌ها. ترجمه حمیدرضا ملک محمدی، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه مطالعات راهبردی، جلد اول.
- ۳- روش‌نلد اربطانی، طاهر، رضی، حسین، لبافی (۱۳۹۱) «بررسی آسیب‌شناسانه فرآیند سیاست‌گذاری در سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران» مجله مدیریت دولتی، دوره ۴، شماره ۱۰، صص ۷۹-۱۰۰.
- ۴- شریف زاده، فتاح، الوانی، سیدمهدی، رضایی منش، بهروز، مختاریان پور، مجید (۱۳۹۲) «موانع اجرای سیاست‌های فرهنگی کشور طی برنامه‌های اول تا چهارم توسعه: بررسی تجربیات مدیران فرهنگی» مجله اندیشه مدیریت راهبردی، دوره ۷، شماره ۱، صص ۳۳-۷۷.
- ۵- شیخ زاده، محمد (۱۳۹۱) «الگوی رهبری خدمتگزار مبتنی بر دیدگاه امام خمینی (ره)» مجله اسلام و مدیریت، دوره اول، شماره ۱، صص ۷-۳۶.
- ۶- کمالی، یحیی (۱۳۹۲) «روش‌شناسی نظریه‌مبنایی و کاربرد آن در علوم سیاسی» فصلنامه علوم سیاسی، دوره ۱۶، شماره ۴، صص ۱۰۳-۱۳۱.
- ۷- مختاریان پور، مجید (۱۳۹۳) «عوامل تسهیل‌کننده اجرای موفق سیاست‌های فرهنگی کشور مبتنی بر تجربیات برنامه‌های توسعه اول تا چهارم» مجله راهبرد فرهنگ، شماره ۲۷، صص ۳۳-۶۲.
- ۸- مقیمی، سید محمد، پورعزت، علی اصغر، دانایی فرد، حسن، احمدی، حیدر (۱۳۹۵) «تبیین عناصر حکمرانی خوب در سیاست‌گذاری نظام بودجه‌ریزی کشور» مجله مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۶، شماره ۲۱، صص ۳۱-۵۲.
- ۹- هاشمیان سید محمدحسین، مولایی آرانی مهدی (۱۳۹۴) «الگوی هنجاری مشارکت حوزه علمیه در تدوین و اجرای سیاست‌های فرهنگی کشور از منظر مقام معظم رهبری» مجله دین و سیاست فرهنگی، دوره ۲، شماره ۱، صص ۲۳-۴۶.

ب) انگلیسی

- 10- Attride-Stirling, Jennifer (2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative. Research", *Qualitative Research*, Vol. 1, No. 3, Pp. 385-405.
- 11- Mcier, Augustine, Boivin, Micheline, meier, Molisa (2008) "theme analysis: procedures and application for psychotherapy research", *Qualitative research in psychology*, No. 5, pp289-310.
- 12- Agar, Michael (1983) Political talk: thematic analysis of a policy argument, review policy research, Volume 2, Issue 4, Pp 601-614. DOI: 10.1111/j.1541-1338.1983.tb00791.x.
- 13- Boyatzis, E. R, (1998) thematic analysis and qualitative information Transforming Sage: CA.
- 14- Braun, Virginia and Clarke, Victoria (2006) "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3 No. 2: 77-101. Retrieved from: <http://eprints.uwe.ac.uk/11735>.
- 15- Charmaz, Kathy (2012) "The Power and Potential of Grounded Theory" *Medical Sociology online*, Volume 6, Issue 3: 2-18.
- 16- Costa, C., Breda, Z., Pinho, I., Bakas, F., & Durão, M. (2016). Performing a Thematic Analysis: An Exploratory Study about Managers' Perceptions on Gender Equality. *The Qualitative Report*, Vol. 21, No.13, pp 34-47. Retrieved from <http://nsuworks.nova.edu/tqr/vol21/iss13/4>.
- 17- Creswell, J. W. (2000) Grounded theory: objectivist and subjectivist methods, in N. Deniz and Y Lincoln, *Handbook of Qualitative research* (2th edition) London and Thousand Oaks: Ca: sage.

- 19- Creswell, J. W. (2005) Educational research: planning, conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative research (2th edition). Publication Manual of the American Psychological Association.
- 20- Galjaard, roos (2004)Thematic study: Demographic change and knowledge development in the Central Europe Programme, research report. Accessed on: <https://www.interreg-central.eu/Content.Node/discover/Thematic-Study-Demographic-change.pdf>.
- 21- Given, L. M. (2008) the sage encyclopedia of qualitative Methods. Vol. 1-2, California: Sage.
- 22- Glaser, Barney G. and Anselm L. Strauss (1967) The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research. Chicago: Aldine Publishing Company.
- 23- Horrocks, C, N King (2010) Qualitative research in Interviews. London: Sage Publications Ltd.
- 24- Huberman, A, B Miles. M. Oaks (1994) an Expanded: Qualitative Data Analysis: Canada, Sourcebook.
- 25- Hughes, Jessica L., (2009) "Analyzing policy issues in presidential speeches and the media: An Agenda-setting study". UNLV Theses, Dissertations, Professional Papers, and Capstones. 789. Accessed on: <https://digitalscholarship.unlv.edu/thesedissertations/789>.
- 26- Japan International Cooperation Agency (2018)Thematic Evaluation: Analysis for Enhancing Evaluability of JICA's Cooperation Programs, research report, accessed on: https://www.jica.go.jp/english/our_work/evaluation/tech_and_grant/program/thematic/index.html.
- 27- King, N., & Horrocks, C. (2010), Interviews in qualitative research, London: Sage.
- 28- Lincoln, YS. & Guba, EG. (1985). Naturalistic Inquiry. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- 29- Mahmood, MN, Dhakal, SP, wiewiora, A, Brown, K and Kest, RI (2012) conceptual and thematic analysis of policies and guidelines on engineering asset management of different states in Australia, in W soontiens (ed.) managing for validity and instability: 26 th Annual Australian and New Zealand academy of management conference, Perth, Wa, 5-7 December, ISBN: 978098741580.
- 30- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994), Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Thousand Oaks, CA: Sage.
- 31- Nichols, Maynard, V, Goodman B, Richardson J (2009) "Health, Climate Change and Sustainability: A systematic Review and Thematic Analysis of the Literature", Environmental Health Insights, No. 3, pp 63-88.
- 32- Nojavan, Mehdi, Salehi, Esmail, Omidvar, Babak (2018) "Conceptual change of disaster management models: A thematic analysis", Jambá Journal of Disaster Risk Studies, vol. 10, No.: 1, pp 2-16. doi: 10.4102/jamba.v10i1.451.
- 33- Oliveira, Ana Paula Cavalcante, Dal Poz Mario Roberto, Craveiro, Isabel, Mariana Gabriel, Gilles, Dussault (2018) "Factors that influence human resources for health policy formulation: a multiple case study in Brazil and Portugal", Cad. Saúde Pública vol. 34, No 2, pp 2-13 <http://dx.doi.org/10.1590/0102-311x00220416> .
- 34- Parker, Lee D. and Roffey, Bet H. (1997) Methodological Themes: Back to the Drawing Board: Revisiting Grounded Theory and Everyday Accountants and managers reality, Accounting, Auditing and Accountability journal, No. 10, Vol. 2.
- 35- Ruhode, Ephias (2016) "E-Government for Development: A Thematic Analysis of Zimbabwe's Information and Communication Technology Policy Documents", Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries, Vol. 73, No. 7, pp1-15. DOI: 10.1002/j.1681-4835.2016.tb00532.x.
- 36- Ryan, G. W. and Bernard. H. R. (2000) "Data management and analysis methods", in Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (Eds), Handbook of Qualitative Research, (Pp 769-802), Thousand Okas, CA: sage.
- 37- Sodhi, Manmohan S. & Tang, Christopher S. (2017) "Corporate social Sustainability in supply chains: a thematic analysis of the literature", International Journal of Production Research, October 2017. DOI: 10.1080/00207543.2017.1388934.
- 38- Stirling- Attride, J. (2001) an Analytic Tool for Qualitative: Networks Thematic" Research Qualitative" Pp 405-385.
- 39- Stover, Christine M. (2010) "Network Neutrality: A Thematic Analysis of Policy Perspectives across the Globe", Global Media Journal Canadian Edition, Vol. 3, Issue 1, 75-86.
- 40- Wildavsky, Aaron. (1979) Speaking Truth to Power. Boston: Little, Brown and Co. (Published in Britain as the Art and Craft of Policy Analysis, London: Macmillan 1980).